

točujú vždy pod vplyvom životných podmienok a náležitej informovanosti o otázke, ktorá je objektom verejnej mienky.

V najrozsiahlejšej piatej kapitole publikácie sú analyzované poznatky z výskumu verejnej mienky a ich využitia v ideologickej práci strany. Autori vychádzajú zo skúsenosti, že prieskumy názorov sú nevyhnutnou podmienkou zdokonaľovania propagandy a zoznamujú čitateľa s rôznymi možnosťami v tejto oblasti. Ťažisko kapitoly je právom položené na využitie výskumov v súvislosti s efektívnym pôsobením tlače. Podrobne sú rozobrané výsledky prieskumu Pravda 1977.

Zaujímavá je ilustrácia poznatkov z experimentu realizovaného s okresnými novínami, ktoré v priebehu troch rokov prispôbovali svoj obsah čitateľskému záujmu. Vo všetkých prípadoch sa ukázal spoločný moment, jednou z dôležitých podmienok účinnosti prostriedkov masovej informácie a propagandy je maximálne zblíženie informačných tokov, ktoré prístupujú k človeku cez kanály „nepriamych“ či „priamych“ skúseností.

Pre československú odbornú verejnosť sú cenné poznatky z práce Rady pre výskum verejnej mienky pri ÚV KS Gruzínska. Rada, ktorá zahájila svoju činnosť v r. 1975, postupne rozširovala pole svojho záujmu tak, že dnes plánuje a efektívne riadi zisťovanie názorov rozličných sociálnych skupín na aktuálne otázky a pomáha cieľavedome vplývať na prebiehajúce sociálne procesy. Rada, ktorá sa skladá z popredných vedcov, straníckych, štátnych funkcionárov i predstaviteľov spoločenských organizácií pomáha zodpovedným orgánom ústavov skúmajúcich verejnú mienku aj pri rozpracovaní praktických odporúčaní.

Inou podnetnou časťou kapitoly sú zoberené skúsenosti zo sociologického prieskumu v období celonárodnej diskusie k projektu Ústavy ZSSR, ktorého sa zúčastnilo 17 tisíc pracujúcich v 45 výrobných kolektívoch.

Metódami individuálnych, skupinových rozhovorov, besied, pozorovaní bol zaznamenaný proces formovania a fungovania verejnej mienky k tejto téme. Prieskum bol orientovaný na zistenie priebehu a intenzity diskusií i okruhu diskutujúcich. Sovietski sociológovia tak získali jedinečné skúsenosti z procesov súvisiacich s dynamikou verejnej mienky.

Kapitola je organicky doplnená zobereniami z aplikácie sociologických výskumov v podmienkach Maďarskej socialistickej robotníckej strany.

V maďarských podmienkach sa orientuje pozornosť predovšetkým na zisťovanie reakcií obyvateľstva v súvislosti s činnosťou oznamovacích prostriedkov. Potvrdilo sa, že občania nerozlišujú poznatky získané prostredníctvom osobnej agitácie alebo prostriedkov masovej informácie a propagandy. Maďarské skúsenosti tiež ukazujú, že ľudia je potrebné pripraviť na prijatie určitých faktov v optimálnej podobe, pretože nadmerné vysvetľovanie nemusí vždy znamenať pozitívny účinok (s. 231).

V inej polohe sa objavuje myšlienka, že pre adekvátnu verejnú mienku nevystačí samotné ideologické pôsobenie ak nie je posilňované praktickými skúsenosťami reálneho stavu vecí.

Záver publikácie v koncentrovanej podobe informuje o jednotlivých fázach v rozvoji buržoáznej propagandy v spojení s analýzou verejnej mienky. Autor etapizuje koncepcie podľa politických prístupov i podľa vzťahu k širokým vrstvám obyvateľstva. Na rozdiel od marxistického charakteru propagandy dokumentuje manipulatívny prístup buržoáznej propagandy voči verejnosti. Poznanie nemarxistických koncepcií tvorí dôležitú súčasť ďalšieho zdokonaľovania nášho propagandistického úsilia, preto táto kapitola svojou orientáciou predstavuje organické doplnenie témy.

Štúdium recenzovanej publikácie bude oprávnené v strednej pozornosti širokej odbornej verejnosti, pretože poskytuje sociológom, žurnalistom, lektorom, propagandistom mnohé cenné skúsenosti a podnetné myšlienky o vzťahu propagandy a verejnej mienky. V doterajšej knižnej produkcii je serióznym doplnením aktuálnych problémov vysvetľovania, ale i formovania verejnej mienky, dáva námety k ďalšiemu bádaniu, a tak predstavuje významný edičný čin nakladateľstva Pravda.

Ján Mišorič

V. A. Medveděv: Rozvinutý socialismus, otázky formování společenského vědomí
Praha, Svoboda — Pravda 1983, 288 s.

V edici *Socialismus: zkušenosti, problémy, perspektivy* byla vydána kniha sovětského autora V. A. Medveděva (kniha vyšla v Moskvě v roce 1980). Našemu čtenáři se tak dostává do rukou zajímavá a závažná práce zabývající se aktuální problematikou rozvoje socialistické společnosti ve fázi výstavby rozvinutého socialismu a s tím spojenými otázkami formování a upevňování společenského vědomí členů socialistické společnosti.

Problematika formování společenského vědomí je velmi živá a aktuální; dokladem toho je i velký počet prací věnovaných tomuto tématu. Vývoj socialistické společnosti v etapě rozvinutého socialismu vede k tomu, že je třeba se nejednou vracet k otázkám a problémům, jež již byly řešeny a nyní se objevují v nové podobě. To je ostatně zdůrazňováno i v řadě stranických dokumentů. Analýza a teoretický rozbor otázek formování společenského vědomí jsou nezbytným předpokladem dalšího společenského rozvoje. Pro diskusi i pojetí problematiky formování společenského vědomí je charakteristický poměrně rychlý rozvoj. Sama společenská skutečnost i její reflexe na teoretické úrovni doznaly v poslední době značného posunu.

Formování společenského vědomí a jeho aktivní vliv na všechny další sféry společenského života zaujímá důležité místo v mnohostranném procesu fungování a rozvíjení socialistické společnosti a její postupné přeměny ve společnost komunistickou. Práce V. A. Medveděva si všímá některých aktuálních otázek tohoto procesu, zabývá se utvářením společenského vědomí a problematikou ideově výchovné práce v současných podmínkách. Výchozím bodem zkoumání je koncepce rozvinutého socialismu; na jejím základě je v knize analyzován proces zvyšování úlohy duchovně ideologického faktoru v životě socialistické společnosti a zkoumány některé základní problémy zdokonalování obsahu politickovýchovné práce, jejích vědeckých základů a organizace. V práci je uplatněna metoda systémové analýzy a jsou využity výsledky celé řady konkrétních sociologických výzkumů a šetření provedených v jednotlivých svazových republikách, městech a oblastech.

Společenské vědomí je svého druhu zobecněním společenského dějinného procesu, proto je k jeho poznání a adekvátnímu uchopení nutno nalézt základní vazby a vztahy, v nichž je zakotvena možnost kvalitativních změn a posunů, v nichž dochází ke střetu jednotlivých stránek společenského vývoje a v nichž je určeno základní směřování dalšího společenského vývoje. Dialektický vztah společenského vědomí a společenské reality reflektovaný v systému činnosti, vztahů, potřeb, zájmů, hodnot a norem vychází z ekonomických podmínek a společenských vztahů. Materiální a životní podmínky, stejně jako úroveň společenských vztahů, nacházejí svůj odraz v charakteru a stavu společenského vědomí. Společenské vědomí je charakterizováno určitým stupněm diferenciací a progresivitou v závislosti na sociálně třídni struktuře a ostatních sociálních charakteristikách.

Obsah společenského vědomí i jeho stav se utvářejí v závislosti na řešení rozporů společenské skutečnosti, míra bezprostřednosti (zprostředkovanosti) se projevuje v jednotlivých úrovních a sférách společenského vědomí různým způsobem. Společenské vědomí je přitom konkretizací společenských vztahů, neustále probíhajícím procesem. Jeho formování a rozvoj jsou podmíněny procesem reprodukce, přičemž společenské vědomí samo tento proces zprostředkovává. Současně je charakterizováno i relativní samostatností, projevující se v mnoha rovinách. Daná etapa výstavby rozvinuté socialistické společnosti přináší s sebou změny mnoha druhů, směřování k intenzivnímu typu vývoje společnosti zakládá nové cíle a úkoly, přičemž tyto změny jsou provázány změnami v oblasti zájmů, potřeb, hodnot, norem i motivací. Společenské vědomí je komplexním jevem zahrnujícím širokou oblast a spektrum konkrétních momentů životního procesu, je reflexí společenské reality, má konkrétní tvůrčí charakter, je současně podmínkou i výsledkem lidské aktivity. Odráží se v něm praktická činnost člověka, přitom jeho tvůrčí obsah se promítá do následných fází procesu vývoje společnosti — do společenské praxe. Tento tvůrčí obsah společenského vědomí je přítomen jako podmínka, součást i jako výsledek procesu celospolečenské reprodukce.

Při analýze problematiky vztahů výstavby rozvinuté socialistické společnosti a společenského vědomí autor respektuje všechna hlediska. Kniha je členěna do šesti kapitol, v nichž V. A. Medveděv postupuje od teoretického konceptu rozvinutého socialismu, přes konkretizaci formování světového názoru a společenského vědomí k aktuálním otázkám řízení ideologického procesu a ideově výchovné práce.

V první kapitole, nazvané *Marxisticko-leninská koncepce rozvinutého socialismu*, polemizuje s pravicovým i levicovým revizionismem i s názory některých autorů (mimo jiné i sovětských), kteří považují socialismus za celou společensko-ekonomickou formaci (s. 17). V. A. Medveděv k tomu podotýká, že se jedná o zjednodušené představy o přechodu ke komunismu při absolutizaci kvalitativních zvláštností. Socialismus je poměrně dlouhou, kvantitativně i kvalitativně vyhraněnou vývojovou fází nové společnosti, která bezprostředně řeší úkoly komunistické výstavby (s. 17). Přitom je podstatné, že jednotlivé stránky rozvinuté socialistické společnosti nemusejí vyžrávat zcela současně. Jedná se tedy o kvalitativně novou etapu ve vývoji socialismu,

jehož politickým výrazem je přeměna diktatury proletariátu ve všelidový socialistický stát.

Rozvinutý socialismus je živým, vyvíjejícím se organismem, jeho specifičnost spočívá v tom, že obsahuje prvky společenských vztahů navzájem se odlišující svou genealogií a historickým rámcem své existence. V první řadě tu existují obecně komunistické základy nové společnosti, vyjadřující nejhlubší podstatu rozvinutého socialismu, — společenské vlastnictví a vztahy spolupráce a vzájemné pomoci, podřízení vývoje společnosti uspokojování potřeb lidí, uvědomělé řízení základních společenských procesů a široká účast pracujících na tomto řízení (s. 35). Nedílnou součástí rozvinutého socialismu jsou ty prvky společenských vztahů, jež vznikají za socialismu, ale jsou charakteristické jen pro první fázi komunismu. Je to především rozdělování fondu individuální spotřeby podle množství a kvality vynaložené práce. V etapě rozvinutého socialismu se uplatňují i některé staré ekonomické formy, které jsou však naplňovány novým socialistickým obsahem. Patří k nim mimo jiné zbožné peněžní vztahy. V reálné skutečnosti všechny tyto genealogicky odlišné prvky socialismu existují a působí v úzké vzájemnosti a souvislosti. V etapě rozvinutého socialismu se zároveň něco nového rodí a něco odumírá, vznikají v něm a řeší se určité rozpory a nedostatky. Tyto problémy mají různý charakter, některé z nich jsou konsekvencí samotného dějinného vývoje rozvinutého socialismu, některé jsou dědictvím minulosti, jiné jsou spjaté s konkrétními nedostatky v subjektivní činnosti, mimo jiné v řízení jednotlivých společenských procesů (s. 35).

Vývoj rozvinuté socialistické společnosti ovšem neznamená automatické řešení všech problémů, obtíží a nedostatků (s. 39). Nemůže se vyhnout určitým negativním jevům, při jejichž hodnocení je však třeba se vyvarovat dvou krajností: na jedné straně je to zveličování chyb a nedostatků, na druhé straně neschopnost a neochota tyto nedostatky a chyby vidět a přiznat si je. Autor zdůrazňuje nutnost realistického přístupu k hodnocení společenské skutečnosti, který je základem a předpokladem dalšího úspěšného vývoje.

Druhá kapitola knihy má název *Vzrůstající úloha duchovně ideologického faktoru v současných podmínkách*. Autor se v ní zabývá důležitou zákonitostí rozvinutého socialismu, vzrůstem úlohy duchovně ideologického faktoru. Od výkladu charakteru a podstaty ideologie přechází ke konkrétní funkci tohoto faktoru v životě socialistické společnosti.

V rozvoji člověka se odrážejí změny ve všech sférách společenského života, včetně jeho základny, materiální výroby, nejtěsněji a nejbezprostředněji je však podle autora s rozvojem člověka spjata duchovně ideologická sféra (s. 47). Současná etapa rozvoje společnosti je charakterizována zvýšeným ideologickým zápasem. Z tohoto důvodu je pro socialistickou společnost nezbytný kvalitativní rozvoj duchovně ideologické sféry. V. A. Medveděv uvádí, že obsah ideologie byl výrazně obohacen právě vypracováním koncepce rozvinutého socialismu. Na konkrétních údajích analyzuje situaci vývoje sovětské společnosti v posledních letech a konkrétní stav ideologické práce KSSS mezi pracujícími.

Třetí kapitola *Otázky formování vědeckého světového názoru* se dotýká jiné roviny ideologické práce. Proces šíření teoretického vědomí mezi masami má své podstatné zvláštnosti, je jádrem ideologické práce a projevuje se v různých formách. Autor se v této souvislosti zaměřuje především na systém stranického vzdělávání a masové propagandy, na problematiku politické agitace a otázky osobní agitace. Zkoumanou problematiku opět ilustruje řadou konkrétních údajů získaných prostřednictvím sociologických výzkumů.

Čtvrtá kapitola nese název *Rozvoj ekonomického vědomí pracujících* a rozebírá závažnou problematiku spjatou s otázkami procesu celospolečenské reprodukce. Pro socialistickou společnost je charakteristická nezbytnost sociálně ekonomického pokroku, autor zdůrazňuje roli ekonomického vzdělávání při utváření společenského vědomí členů socialistické společnosti. Vychází z pojetí politiky jako koncentrovaného výrazu ekonomiky a řízení ekonomických procesů spojuje s nezastupitelnou rolí a funkcí subjektivního činitele. Ekonomické vědomí pracujících podléhá za socialismu významným změnám (s. 144), proto má velký význam vytváření a rozvoj systému ekonomického vzdělávání. Avšak nejenom tento přístup se podílí na formování ekonomického vědomí, na utváření nového charakteru společenského vědomí pracujících. Bezprostřední význam má i praktická činnost uskutečňovaná například formou socialistického soutěžení. Toto soutěžení vystupuje jako výrazný faktor formování společenského vědomí, na rozdíl od konkurence je socialistické soutěžení v podstatě vztahem bezprostřední společenské práce (s. 179), důležitým článkem organického

spojení úspěchů vědeckotechnické revoluce s přednostmi socialistického systému hospodaření.

V této souvislosti je třeba upozornit na probíhající živou diskusi mezi samotnými sovětskými autory, která se dotýká základních otázek pojetí problematiky společenského vědomí a jeho formování v etapě rozvinuté socialistické společnosti. Přibližně je možno rozlišovat mezi třemi základními přístupy chápání otázek formování společenského vědomí. U prvního je důraz kladen především na změnu materiálních podmínek vývoje společnosti, od nichž se následně odvíjí změny společenského vědomí; druhý přístup zdůrazňuje především význam a úlohu výchovné a ideologicko-politické práce; v rámci třetího dochází k syntéze a pojetí procesu formování společenského vědomí v širokých souvislostech společenského vývoje, v kontextu rozvoje jednotlivých momentů socialistické společnosti makro- i mikroúrovně, jednotlivých rovin společenských vztahů — toto pojetí například představují poslední práce P. N. Fedosejeva.

V páté kapitole *Mravní výchova a socialistický způsob života* charakterizuje autor mravnost (morálku) jako specifickou formu společenského vědomí, jež je produktem historického vývoje, odrazem společenského bytí. Existující problémy mravnosti vysvětluje autor jako problém zaostávání společenského vědomí za společenským bytím (s. 201). Pro utváření osobnosti a jejího profilu má velký význam mravní výchova, morálně psychologická atmosféra a klima v kolektivu. Při výchově dorůstající generace se objevuje řada problémů, především pak otázky utváření správných postojů, formování konkrétního jednání uplatňujícího se ve společenské a pracovní činnosti. Z tohoto hlediska zdůrazňuje V. A. Medveděv význam vztahu socialistického způsobu života a ideologické práce. Vychází z pojetí způsobu života jako syntetické kategorie, v níž jsou ekonomické, sociální, politické a ideologické vztahy vznikající ve společnosti přetvářeny v typické formy životních činností a jednání lidí (s. 230). Z ideologického hlediska podtrhává potřebu výchovné práce při utváření socialistického způsobu života, propagování předností socialistické společnosti v konfrontaci s buržoazními teoriemi kvality života.

Poslední kapitola nese název *Některé otázky řízení ideové výchovné práce*. Autor zde zdůrazňuje význam vědomého usměrňování a řízení procesu formování společenského vědomí pro plánování hospodářského a sociálního rozvoje a řízení výchovné práce. Plánování ideologické práce má řadu zvláštností a specifík, jak to ostatně dokazuje dosavadní praxe výstavby sovětské společnosti. V organizaci ideové výchovné práce zdůrazňuje autor nutnost komplexního přístupu k celé problematice a zároveň její konkrétnost.

V závěru V. A. Medveděv shrnuje, že zkušenosti z budování socialistické společnosti potvrzují správnost marxisticko-leninského pojetí podstaty člověka jako souhrnu společenských vztahů a učení o cestách formování nového člověka na základě vzájemného působení materiálních životních podmínek a cílevědomého přetváření jejich působení při utváření společenského vědomí. Autor dále zdůrazňuje, že ani nejlepší výsledky dosažené při zdokonalování člověka však nemohou a nesmějí zakrýt existující problémy. Rozvinutý socialismus je společností, která bezprostředně přerůstá do společnosti komunistické, a proto se jakýkoli pokrok musí hodnotit z hlediska tohoto cíle, z hlediska toho, jak dnešní úspěchy napomáhají formování komunistické společnosti.

Rozvoj osobnosti vyžaduje, aby byly vytvářeny dostatečné materiální předpoklady, mnoho je třeba učinit pro změnu charakteru práce — základního druhu životní činnosti člověka. I když jsou materiální předpoklady velmi důležité, neřeší automaticky úkol formování všestranně rozvinuté osobnosti, neméně nutná je podle V. A. Medveděva i aktivní, tvůrčí práce při rozvíjení socialistických forem společenského života, při výchově k pocitu vysoké společenské odpovědnosti. Jen v důsledku vzájemného působení postupně se rozvíjejících materiálních pracovních a životních podmínek lidí a nových forem jejich sociální organizace, právě tak jako vysoké společenské uvědomělosti členů socialistické společnosti, se utváří socialistická osobnost. V tom spočívá hluboký smysl a historický význam rozáhlé a cílevědomé práce při formování společenského vědomí.

* * *

Jak je předesláno v úvodu, autor si nekladal za svůj úkol prozkoumat všechny aspekty utváření společenského vědomí v procesu budování rozvinuté socialistické společnosti. V jedné, rozsahem omezené práci je tento úkol ostatně jen těžko splnitelný. Vytyčené problémy nejsou objasňovány se stejnou podrobností a úplností: odráží se zde i to, v jaké míře se autor ve své praktické činnosti zabýval různými stránkami ideologického procesu. Práce se dotýká celé řady závažných problémů, na-

stoluje celou řadu významných a důležitých otázek a napomáhá tak dalšímu posunu vědeckého poznání. V. A. Medvedev svou knihou významným způsobem přispívá ke zkoumání problematiky formování společenského vědomí v podmínkách výstavby rozvinuté socialistické společnosti.

Jiří Honcák

O. N. Janickij: Ekologija goroda. Zarubežnyje meždisciplinarnyje koncepciji
Moskva, Nauka 1984, 240 s.

Monografie o ekologii města (se zvláštním zaměřením na analýzu a kritiku zahranických interdisciplinárních teorií) jednoho z předních sovětských teoretiků O. N. Janického je volným, samostatným pokračováním jeho bezprostředně předcházející práce o souvislostech urbanizace a sociálních protikladů kapitalismu, kde se orientoval především na kritiku americké buržoazní sociologie. (1) Monografie však navazuje více či méně i na řadu dalších jeho publikací a statí orientovaných z pozice marxisticko-leninských společenských věd na teorii a metodologii zkoumání vzájemných vztahů člověka a biosféry a zejména zkoumání urbanizačních procesů a jejich různých souvislostí.

O. N. Janickij, vedoucí odboru mezinárodních srovnání Ústavu mezinárodního dělnického hnutí AV SSSR, se v současné době významně podílí na mezinárodním, mezivládním programu UNESCO „Člověk a biosféra“, známým pod zkratkou MAB (Man and Biosphere) — koordinuje všechna zkoumání realizovaná národními komitáty jednotlivých socialistických zemí v rámci tzv. projektu č. 13 („Vnímání kvality prostředí“). (2) Na výsledky činnosti pracovních skupin MAB se Janickij v monografii několikrát odvolává a vychází z nich, analyzuje některé závěry, k nimž se v rámci zkoumání MAB dospělo, především pokud jde o otázku interdisciplinarity zkoumání životního prostředí a integrace společenských a přírodních věd. Současně je třeba konstatovat, že sama monografie je významným příspěvkem k řešení těchto problémů, a tedy i přínosem pro celou činnost MAB.

Velký význam tématu monografie, tj. interdisciplinárního zkoumání města, vyplývá nejen z aktuálnosti všestranného zkoumání města jako společensko-historického fenoménu, jehož role v životě společnosti se v současné době stále zvětšuje, ale také z naléhavosti řešení problematiky co nejefektivnější vzájemné spolupráce přírodních, technických a společenských věd při řešení všech závažných problémů současnosti. Město zde vlastně představuje jednu z velkých oblastí, jejíž rozvoj již sám o sobě si interdisciplinární přístup vynucuje, a zároveň jednu z oblastí, kde se tato spolupráce již relativně značně rozvinula.

Při posuzování dané problematiky Janickij vychází z toho, že „optimalizace fungování a rozvoje integrovaného městského celku je komplexním interdisciplinárním úkolem“ (s. 6). Velká pozornost je proto v celé práci věnována mechanismům vzájemného interdisciplinárního působení, jeho vnitřním i vnějším stimulům. „Proces spolupráce věd má pulsující „uzlový“ charakter. Momenty nejintenzivnějších interdisciplinárních kontaktů a vzájemného pronikání jsou nahrazovány obdobími diferenciací a vnitřní činností zaměřené na osvojování si výsledků těchto kontaktů“ (s. 10).

Sama monografie je rozdělena do sedmi kapitol (kromě toho obsahuje úvod a závěr).

První kapitola *Z historie ekologických koncepcí města* analyzuje pojetí města v pracích představitelů tzv. chicagské sociologické (ekologické) školy, na něž navazuje výklad technokratických modelů městské dynamiky. Z hlediska současných společenských věd zabývajících se životním prostředím a konkrétně městem je městská ekologie chicagské školy o to důležitější, že vlastně tvoří východisko při rozpracovávání teorií současné buržoazní sociální ekologie. Janickij se zde soustřeďuje zejména na biologizační koncepci R. E. Parka, který je mimo jiné autorem termínu „lidská ekologie“ („ekologie člověka“), a na „čistě sociologickou“, monodisciplinární koncepci městského života L. Wirtha, který klade důraz na chápání urbanismu jako způsobu života. Na neudržitelnost teorií chicagské školy poukazovali již v padesátých letech někteří buržoazní teoretici (např. O. Duncan a L. Schreier), kteří se snažili

(1) O. N. Janickij: *Urbanizacija i socialnyje protivorečija kapitalizma. Kritika amerikanskaj buržoaznoj sociologii*. Moskva, Nauka 1975.

(2) Vedoucím československé pracovní skupiny projektu č. 13 je Přemysl Maydl, ředitel Evropského střediska pro volný čas a výchovu.